

І. М. Дзюба

Гуцало Євген Пилипович

ГУЦАЛО Євген Пилипович (14. 01. 1937, с. Старий Животів, нині Новоживотів Оратів. р-ну Вінн. обл. – 14. 07. 1995, Київ) – письменник. Літ. премія ім. Ю. Яновського (1982). Державна премія України ім. Т. Шевченка (1985). Міжнародна премія фундації О. і Т. Антоновичів (1995). Закін. Ніжин. пед. інститут (1959). Працював у ред. газет у Вінн., Львів., Черніг. обл., у «Літ. Україні», у видавництві «Рад. письменник» (нині «Укр. письменник»). Доробок Г. – один із найбагатших кількісно і найрізноманітніших жанрово в укр. літературі 2-ї пол. 20 ст. Він – поет, новеліст, повістяр, романіст, публіцист, есеїст. Поет. цикл «Зелена радість конвалій» (1961) та зб. віршів «Письмо Землі» (1981), «Час і простір» (1983), «Живемо на зорі» (1984), «Напередодні нинішнього дня» (1989) вводили у стан зосередженості на духов. сприйнятті світу, переживання природ. буття в багатстві його реалій. Особливо органічною виявилася для Г. форма лірич. оповідань, яких він написав понад 200. Звернула на себе увагу вже перша зб. оповідань Г. «Люди серед людей» (1962) – свіжою емоційністю та смаком до відтворення розмаїтих характерів, що навіть формально було наголошено у назвах окремих оповідань («Іван», «Світлана», «Гордій», «Марися», «Божена», «Кесар» та ін.). Але молодий автор ще нерідко вдавався до силованих «романтичних» ситуацій, надуманих сюжет. загострень із банку літературщини; відчувалися часом пряме наслідування ритмомелодики і синтаксич. конструкцій новелістики 20-х рр. (особливо раннього А. Головка) та стилізація під народнопоет. лад. Уже дві наступні зб. – «Яблука з осіннього саду» (1964) та «Хустина шовку зеленого» (1966) засвідчили сформованість Г. як самобут. новеліста, якому притаманні ощадливість і місткість простої оповіді, коли почування і стани душі людської (а це і був осн. об'єкт зображення) дається відчуті і «доуявити» за якимось одним словом персонажа, жестом, поглядом. Водночас дається

взнаки і тенденція до розлогого ліричного витлумачення переживань. Улюблені герої Г. цього періоду творчості – юнак або дівчина із селян. типом емоційності, які тільки ще входять у життя, стикаються з його загадками (оповідання «Скупана в любистку», «Багряне листя»); підліток або дитина з незвичайною поет. душею («Олень Август»), зі щедرو розвиненим відчуттям природи («Яблука з осіннього саду»). Залюбки змальовує Г. благодатний момент пробудження душі («Місячне сяйво»), зародження першого неясного почуття у дівчини («Хай собі цвіте...»); поетичні, вразливі на красу персонажі з неясними мріями нерідко наражаються на нерозуміння з боку буденних, черствих або душевно брутальних людей (як-от, кінорежисер Альтов у «Олені Августі», ремісник Назар у «Клаві, піратській матері»). Два стани людської душі, інтимно близькі Г. як художнику, – піднесена сприйнятливості кохання і дит. безкорисливість та відкритість до вражень життя. Зб. оповідань «У лелечому селі» (1969) стала однією з кращих в укр. літературі книжок про дітей.

Певну еволюцію Г. як новеліста засвідчила поява в його творах персонажів, кожен з яких по-своєму відчуває потребу в спілкуванні, контактах, творенні світу «колективних» переживань на рівні нар. побуту; по суті, це форма побут.-емоцій. виявлення їхньої народності; у душев. причетності до інших людей, у прагненні пригод, мандрів тощо – інстинктивний потяг до розширення власного світу, збагачення змісту особистості («Правильний чоловік Щерба», «Несамовитий, шалений Кирик», «Пісня про Карпа Окипняка» та ін.).

У наступ. збірках зростає інтерес до людських доль і вдач – аж до відчутного пафосу життєписання цікавих особистостей. Ці оповідання можна умовно поділити на 2 типи: 1-й – ситуаційні, побудовані навколо якогось випадку, що ніби підсумовує або з несподіваного боку висвітлює цілу людську долю («Жартували з Катериною», «Єдина в світі Варочка» та ін.); 2-й – «портретні»: змалювання виразно самотнього людського характеру з максимально виявленою гол. пристрастю, що надає оповіданню емоцій. піднесеності, часто таким оповіданням Г. дає умовне жанр. означення – «пісня» («Пісня про джигуна Овдія Гору», «Пісня про Варвару Сухораду», «Пісня про Максима» та ін.); своєрідною піснею на славу сільс. патріархів, хто прожив велике трудове життя, є й оповідання «Орлами орано». Піснями означив автор і деякі оповідання, що поетизують або мальовничо характеризують сільс. побут («Пісня про запеклі торги»); у «Пісні про сільську хату» хата постає як вмістилище всього життя села. З любов'ю змальовує Г. заг. образ традиційного укр. села («Високі гори», «Ой гук, мамо, гук»). Цікавить його колізія нового і старого в побуті села, в якому, за всіх соц. і госп. змін, ще зберігалася певна традиція, а її гарантією була сталість нар. характеру. Серед галереї сільс. типів особливо вдавалися Г. образи матерів («Веселі Терни», «Шлях осявали берези», «До срібного весілля», «Пісня про мить»). В оповіданнях Г. – незвичайне багатство спостережень над життям природи; автор немовби пропонує читачеві повернути собі здатність неспішного і безкорисливого переживання краси світу.

Відкриття людиною для себе природи переростає в особливе самопочування, коли в ній пробуджується «духов. безмір» і вона як ніколи відчуває себе саму, свою духовну особистість. Часто це супроводжується й іншим, паралел. процесом – пробудженням у юній душі почуття кохання. Г. зміг зобразити в щасливому коханні гру тонких нюансів, показати його в розвитку, а не як спалах, акт – і не в останню чергу саме завдяки співпереживанню персонажами світу природи, яке єднає їх. Власне, це і є естет. центр більшості оповідань Г. – живе співвідношення між людиною і природою, поглиблене сприйняття природи людиною в особливому емоцій. стані і розкриття самого стану через таке сприйняття. Здебільшого таким станом є любов, її вабляча, пориваюча сила («І дівчина, як парус», «Весняні святощі трави», «Місячне сяйво» та ін.).

Природа буває у Г. і самодостатньою темою лірич. споглядання – у числен. етюдах, ескізах (цикл «Осяяння» та ін.). Діапазон їх широкий – від мальовничих замальовок різних куточків рідної землі в різні пори року – до роздумів про таємницю буття, про феномени життя природи, про місце людини в природі, злиття з нею, про вічність... Так само характерна для оповідань Г. і лірика пам'яті («Крило синього вітру», «По мерзлу калину», «У сяйві на обрії», «Дорослі дівчата нашого дитинства») – у цьому останньому зі щемливим співчуттям змальовано долю дівчат перших повоєнних літ, їхні бідні радощі й безборонність перед суворим побутом. Багато оповідань Г. мають характер відкритого лірич. спогаду. Душевне життя постає як потік. Воно не складається з окремих компонентів, не має конструкції. Тому Г. тяжіє до лірич. імпресій, до організації матеріалу навколо однієї особи, одного епізоду.

Г. мав певні клопоти з композицією, сюжетом при перших спробах опанування великих прозових форм. Однак тяжів до них, скоряючись внутр. настановленню на глибше розуміння життя в більшому істор. масштабі, ширшому життєвому, соц. матеріалі. Повість «Подорожні» (1969) виникла з потреби дати вихід дит. спогадам про часи війни. Мати з сином повертається до села, звідки втекла під час боїв. Дорога стає картиною сплюндрованості землі, пустки, що її залишила війна. Але водночас дорожні пригоди показують і витривалість люду, і незнищенність душев. здоров'я народу, людяності, доброти. Образ матері з її «розумом серця», чулістю до всього живого і постійним «заступництвом» за все живе відкриває галерею таких образів матерів у пізніших повістях Г.

У «Дівчатах на виданні» (1971) осереддя твору – колізія між природ. душевністю, нар. морал. чуттям (молода дівчина Килина) і формал. мораллю, зовн. «пристойністю», що маскує егоїст. розрахунок і душевну неправду (агроном Арсен Тугай та його дружина вчителька Антоніна Петрівна). Є в повісті образ тітки Пистини, що уособлює традиц. нормативну мораль села. Але, дізнавшись, що Килина вагітна, вона не осуджує її, а підтримує в бажанні мати дитину хоча б і без чоловіка. Це мало засвідчувати людяність нар. розуму, що реагує на істор. зміни умов буття і береже не фарисейську догму, а дух життя. Правдивість

зображення нелегкої дівочої долі за умов несприятл. демогр. ситуації на селі (Г. немовби сплатив частину боргу літ-ри цим нещасливим дівчатам і їхнім стільком драмам і трагедіям); змістовність суджень і розважань як автора, так і героїв про цю проблему, її виразна житей. і морал. окресленість, глибока характерність образу Килини; об'ємність відтворення всієї атмосфери селян. життя і орган. шукання нар. мораллю нових підходів до життєвої проблематики, що враховували б соц. реальність і водночас зберігали душевне здоров'я народу і людини, – все це надає непересічної змістовності повісті Г.

У повісті «Шкільний хліб» (1973) Г. змалював побут і роботу колективу сільс. учителів у важкі повоєнні роки, коли їм ставилися в обов'язок невластиві їм функції, як-от: стягнення держ. позики із земляків, участь у збиранні колгосп. врожаю, в антиреліг. пропаганді тощо. Вчителі живуть тим же життям, що й селяни, але водночас одні з них менше, інші більше розуміють своє покликання як сільс. інтелігенції. «Ми вчителі, ми не хочемо нікого обманювати», – каже одна з героїнь повісті, Ольга Левківна, коли її хочуть змусити до фальшу. Вона – мовби совість села. На перший погляд, сільс. вчителі затуркані своїм безправним становищем і бідністю, але за цим є своє душевне і морал. життя, є відчуття своєї освітан. місії. Письменник, який сам виріс у сім'ї сільс. учителів, віддав данину поваги й розуміння їхньої скромної благород. праці, завдяки якій крізь товстий шар буденності пробивається «промінь духу». Люди в селі притлумлені нуждою, щоденними клопотами, принижені воєн. і повоєн. злиднями, засмикані колгосп. крутаниною, – а проте живе в них совісність, душевність. Тема нар. моралі, нар. мудрості – одна з гол. у діалогії, як, зрештою, і в усій творчості Г.

Особливе місце у творчості Г. посідає роман «Позичений чоловік» (1982). Використавши відомий фольклор. мотив (жартівлива пісня «Ой там на товчку, на базарі / жінки чоловіків продавали»; щось подібне є у фольклорі інших народів, напр., карел. поет Яакко Ругоєв на основі нар. жарту написав оповідання «Самовар», у якому жінка позичає сусідці чоловіка за самовар), Г. розгортає парадоксальні ситуації, що мали б подати своєрід. коміч. розтин сільс. життя. При цьому Г. з незнаною в укр. прозі ряснотою насичує оповідь нар. прислів'ями, примовками, дотепними слівцями, що стають не декор., а структур. елементом роману: фабула ніби тримається на них. Тут виявилися не лише закоханість Г. у природне слово, подив перед багатством нар. мови, бажання захопити її виразністю читача, – а й тривога за майбутнє рідної мови. Маємо певні аналогії у світ. літ-рі. Скажімо, у відповідь на загрозу знебарвлення франц. мови через засилля літературщини Р. Роллан пише свого «Кола Брюньйона», де герой з кожного приводу сипле колоритними нар. слівцями та примовками. Можна згадати і «Курземіте» сучас. латис. письменника І. Зієдоніса, де фактич. зміст становить пряме демонстрування прислів'їв, старовин. пісень, архаїч. слів, рідкіс. зворотів тощо – як нац. духов. багатства. Набагато більша загроза збіднення й забуття стояла і стоїть перед українською мовою, тож розкошування Г. в нар. слові мало не лише значення естет. замишування.

Немовби «ввійшовши в смак», Г. провів «позиченого чоловіка» Хому ще через два романи – «Приватне життя феномена» (1983) та «Парад планет» (1984). Так уклалася трилогія «про старшого куди пошлють», що мала стати свого роду пародій. енциклопедією тогочас. життя села, а водночас і колажем гротескно потрактованих світ. подій. У трилогії знайшли своє самовикривальне завершення чимало традиц. мотивів ілюзор. уявлення про дійсність (стереотипів казенного мислення). Однак екстенсивне розростання оповіді, зловживання однотип. прийомами комікування призвели до певної механічності і клішованості вигаданих ситуацій, що послабило сатир. змістовність трилогії.

Більша частина творчості Г. припала на рад. часи, коли неминучими були більші або менші самообмеження. Але в останні роки Г. звертається до еротичної тематики («Епос-ерос», «Блуд»), до політ. публіцистики («Ментальність орди»). Г. виступав також з нарисами, літ.-крит. статтям. За мотивами його творів знято 2-серій. х/ф «Солом'яні дзвони» (1987, автор сценарію, оператор і реж. Ю. Ілленко, Київ. кіностудія худож. фільмів ім. О. Довженка). Усі зазначені в тексті твори видано в Києві.

Основні твори

Яблука з осіннього саду. 1964; Скупана в любистку. 1965; Мертва зона. 1967; Родинне вогнище. 1968; Запах кропу. 1969; Серпень, спалах любові. 1970; Весна високосного року. 1973; Двоє на святі кохання. 1973; За обручем. 1976; Орлами орано. 1977; З вогню воскресли. 1978; Що ми знаємо про любов. 1979; Полювання з гончим псом. 1980; Сайора. 1980; Пролетіли коні. 1984; Мистецтво подобатись жінкам. 1985; Вибрані твори: У 2 т. 1987; Твори: У 4 т. 1998–99 (усі – Київ).

Бібліографічний опис:

Гуцало Євген Пилипович / І. М. Дзюба // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-25016>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).